Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-12-03, iš Štuthofo – į Greifsvaldą

Lager Stutthof, d. 3 Dezember 1944

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Lager Stutthof, d. 3 Dezember 1944

Vanduk, mylima mano! In voriger Woche bekam ich Dein Brief (22-XI) u. 2 Postkarten (27-XI), die machten mir besonders grosse Freude. Also, prof. Gerullis ist alter guter Freund geblieben. Bedanke ihn sehr, – ich werde das nie vergessen, – ich werde glücklich sein, wenn werde ich können für ihn einmals etwas besonders Gutes tun! Also, Daliukas arbeitet schon: gratuliere, gratuliere!.. Ist es nicht möglich näher zu beschreiben, wie lange arbeitet sie, was macht sie, wie fühlt sie sich, u. s. w.? Beschreibe mir ihres Zimmer, – welcher Stock u. s. w. Früher wusste ich, wo Sie wohnen, – ich konnte mir leicht vorstellen jeden ihrer Schritt, – ich fühlte mich, ob ich nur für wenige Stunde von Ihnen weggegangen wäre. Jetzt ist es mir schwieriger. Ich brauche Detallen, um ihrer Lebenslauf mir vorzustellen und wieder zusammen mit Ihnen mich zu fühlen. Es erwies, das meine Manuskripten kann ich nicht Ihnen zu schicken: es gibt hier kein Zensor, der litauisch versteht. Die Lagerführung ist nicht schuldig daran, – sie ist für mich günstig gestimmt, – doch besteht eine allgemeine Bestimmung, und die Lagerführung kann keine Ausnahme machen. Schade! Doch, arbeite ich weiter. Für Daliukas habe ich fertig: 1) Tragödie, 2) Betrachtung über ästhetische u. anästhetische Wirklichkeit, 3) angefangen: Einleitung in die Dramaturgie, – das ist alles für Daliukas. Jetzt bearbeite ich zweite Redaktion der Komödie „Schwiegermutter“ – das ist eine tolle Sache, – Blödsinn auf dem Blödsinn, – sie wird keine literarische Bedeutung haben, doch theatralisch wird gut gemacht. Habe ich schon 2 kleinere komische theaterstücke, und arbeite weiter über eine 3-aktige Komödie „Dobilėlis penkialapis“, – wieder eine tolle Geschichte über 5 alten Junggesellen, die alle in eine Dame verliebt waren. Also, aus Stutthof werde ich wenigstens 3 Bücher bringen. Du hast 3 meine Manuskripten. Also, nach dem Kriege werden wir haben wofür das Leben anzufangen. Nur die Bedingungen der Arbeit sind bei mir sehr ungünstig: ich habe keine ruhige Ecke, – immer überall Leute, Leute… die über die Arbeit des Dichters keine Ahnung haben. Doch – arbeite ich, – 7–11.30 – im Lager Büro, und von 14–22 – meine Literaturarbeit (mit kleiner Unterbrechung für das Essen). Ohne Arbeit kann ich nicht leben. Ich unterhalte mich mit meinen erfundenen Personen, ich träume von ihnen – und die Zeit lauft. Ich lebe ganz allein in meiner dichterischer Welt, – die Realität kümmert mich nicht: was soll ich über die Realität kümmern, wenn ich in dem Lager eingesperrt sitze! Ich bin nur ein Dichter – und weiter will ich nichts wissen. In voriger Woche kamen 3 Päckchen von E. Kardelienė, hauptsächlich mit Zucker (Freiburg/Brg., Adolf Hitler Str. 11 b/Miskowski), – bedanke die gute Kollegin. Ist sie nicht ausgebombt? – Freiburg wurde doch stark bombardiert; kam auch ein Päckchen von Br. Vaitkevičiūtė (Berlin, Kantstr. 141) – bedanke auch! Es ist sehr schade, dass prof. Šilkarskis u. dr. Marija schreiben mir nicht mehr, – jede Stimme aus der lebendigen Welt ist mir sehr teuer. Ja, von welchen Mitteln leben prof. Puzinas, Maciūnas u. andere? Was machen sie da? Die Adresse von Maciūnas Freundes, des Sportsmanns Jonas Bartkus ist dieselbe, wie meine, nur den Block hat er nicht XI, sondern VII. Die Gerüchte über unsere Entlassung sind wieder verschwunden. Früher machten sie wenigstens ein Spass, jetzt haben sie nicht sogar solchen Bedeutung. Wie die Fliegen im Sommer, – weiter nichts. Der Glaube an die Worte ist aus meiner Seele total ausgerottet. Doch – das alles ist schon nicht wichtig. Viel wichtiger ist, dass Sie beide sind am Leben u. einigermasse eingerichtet, – dass diese Unruhe ist von meiner

Seele weg. Bitte, beschreibe mir genau ihren Lebenslauf, da könnte ich wieder enger zusammen mit Ihnen sein. Bitte! Küsse u. segne unseren unendlich geliebten Daliukas, grüsse allen Kameraden, die für ihnen gut sind. Kann man nicht bei Ihnen geräucherte Fische oder Heringe ohne Karten kaufen? Leb wohl, mein guter, – mano mylimas-mylimas Vanduk!

Dein Bal [1r] // [1v] //

Prof. dr. Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Stutthofo stovykla, 1944 [m.] gruodžio 3 d.

Vanduk, mylima mano! Praėjusią savaitę gavau Tavo laišką (XI-22) ir 2 atvirlaiškius (XI-27), kurie mane labai nudžiugino. Taigi, prof. Gerulis [1] liko senas geras draugas. Labai jam dėkoju – niekada to nepamiršiu, – būsiu laimingas, jei vieną dieną galėsiu padaryti jam ką nors ypač gero! Vadinasi, Daliukas jau dirba: sveikinu, sveikinu!.. Ar neįmanoma tiksliau aprašyti, kiek laiko ji dirba, ką ji veikia, kaip ji jaučiasi ir pan.? [2] Aprašyk man jos kambarį, – kuriame aukšte ir kt. Anksčiau žinojau, kur Jūs gyvenat, – galėdavau lengvai įsivaizduoti kiekvieną Jūsų žingsnį, – jaučiausi, lyg būčiau palikęs Jus kelioms valandoms. Dabar man sunkiau. Man reikia detalių, kad įsivaizduočiau, ką Jūs veikiat, ir kad vėl jausčiausi kartu su Jumis. Paaiškėjo, kad negaliu Jums atsiųsti savo rankraščių [3]: čia nėra cenzoriaus, kuris suprastų lietuviškai. Lagerio valdžia dėl to nekalta, – ji palankiai nusiteikusi mano atžvilgiu, – juk yra bendri nurodymai, ir lagerio valdžia negali daryti išimčių. Gaila! Vis dėlto aš dirbu toliau. Daliukui paruošiau: 1) tragediją [4], 2) svarstymus apie estetinę ir anestetinę tikrovę [5], 3) pradėjau įvadą į dramaturgiją [6], – visa tai Daliukui. Dabar perrašau antrąją komedijos „Uošvė“ [7] redakciją – tai pasiutęs dalykas, – nesąmonė ant nesąmonės, – ji neturės jokios literatūrinės reikšmės, bet gerai padaryta teatrališkai. Jau turiu 2 mažesnes komiškas pjeses [8], o toliau dirbu prie 3 veiksmų komedijos „Dobilėlis penkialapis“ [9], – tai dar viena pašėlusi istorija apie 5 senbernius, kurie buvo įsimylėję tą pačią moterį. Taigi, iš Štuthofo parsivešiu bent 3 knygas [10]. Tu turi 3 mano rankraščius. Tad po karo turėsim, nuo ko pradėti gyvenimą. Tik mano darbo sąlygos labai nepalankios: neturiu ramaus kampelio, – visur visada žmonės, žmonės… kurie apie poeto darbą neturi jokios nuovokos. Vis dėlto aš dirbu, – nuo 7 iki 11.30 – lagerio raštinėje, o nuo 14 iki 22 – savo literatūrinį darbą (su trumpa pertrauka pavalgyti). Be darbo aš negaliu gyventi. Kalbuosi su savo išgalvotais personažais, svajoju apie juos – ir laikas bėga. Aš gyvenu visai vienas savo poetiniame pasaulyje, – realybė man nerūpi: kas man darbo realybė, kai aš sėdžiu uždarytas lageryje! Aš esu tik poetas – ir daugiau nieko nenoriu žinoti! Praėjusią savaitę atkeliavo 3 siuntinėliai nuo E. Kardelienės [11], daugiausia su cukrumi (Freiburg/Brg., Adolf Hitler Str. 11 b/Miskowski), – padėkok gerajai kolegei. Ar ji nenukentėjo nuo bombardavimo? – Freiburgas juk buvo smarkiai bombarduojamas; atėjo ir siuntinėlis nuo Br. Vaitkevičiūtės [12] (Berlin, Kantstr. 141) – jai taip pat padėkok! Labai gaila, kad prof. Šilkarskis [13] ir dr. Marija [14] man daugiau neberašo, – kiekvienas balsas iš gyvojo pasaulio man labai brangus. Taip, iš kokių lėšų gyvena prof. Puzinas [15], Maciūnas [16] ir kiti? Ką jie veikia? Maciūno draugo, sportininko Jono Bartkaus, adresas yra toks pat, kaip ir mano, tik jo blokas ne XI, o VII. Gandai apie mūsų paleidimą vėl išsisklaidė. Anksčiau jie buvo bent pramoga, dabar jie neturi net tokios reikšmės. Kaip musės vasarą, – daugiau nieko. Tikėjimas žodžiais visiškai išnyko iš mano sielos. Bet – visa tai jau nesvarbu. Daug svarbiau, kad Jūs abi gyvos ir daugmaž įsikūrusios, – kad šis nerimas dingo iš mano sielos. Prašau, aprašyk man tiksliai, kaip Jūs gyvenat, kad vėl galėčiau būti drauge su Jumis. Prašau! Pabučiuok ir palaimink mūsų be galo mylimą Daliuką, pasveikink visus draugus, kurie Jums geri. Ar negalima pas Jus be kortelių nusipirkti rūkytų

žuvų arba silkių? Lik sveikas, mano gerasis, – mano mylimas mylimas Vanduk!

Tavo Bal [17] [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

[1] Jurgis Gerulis (1888–1945), kalbininkas baltistas. Nuo 1937 m. Berlyno universiteto profesorius. „Jo nuopelnai ugdant lietuvių kalbą beveik prilygs Jono Jablonskio darbams, tačiau J. Gerulio dalyvavimas Nacionalsocialistų partijoje (į kurią jis įstojo dar prieš valdžią perimant A. Hitleriui), o vėliau – stulbinanti karjera nacių Vokietijos karinėje žvalgyboje užtemdys jo mokslinę ir pedagoginę veiklą“ (Rolandas Maskoliūnas, *1922. Tarp kanibalizmo ir modernizmo*, Vilnius: Vaga, 2022, p. 43).
Jurgis Gerulis, „kaip žymus nacis, davė Daliai rekomendaciją ligoninei“ (Vandos Sruogienės pastaba).
„…Dalia buvo priimta į [Greifsvaldo universiteto klinikos gailestingųjų seserų] kursus su sąlyga, kad pasirūpins trijų žymių nacių rekomendacijas. Užklupo mus didelis rūpestis: iš kur mes tokias rekomendacijas galime gauti? Su vokiečiais turėjom maža pažinčių, o su naciais jokios. Tačiau reikalui spiriant atėjo į galvą idėja. Lituanistas prof. Jurgis Gerulis! Pavasarį jis su karininko uniforma Vilniuje mane buvo aplankęs ir net raminęs, kad netrukus Balys bus išleistas, nes jis tikisi tapti kažkokiu įtakingu viršininku. Žadėjo mums padėti. Jo adresą gavome per universitetą. O daugiau? Dalia dar prisiminė generolą Maus, kuris vasarą lankėsi Būgiuose ir paliko jai savo karo lauko adresą. Staiga man blikstelėjo mintis, kad gal paprašyti dr. Stegmanną, tą nacių pareigūną, kuris tvarkė Vilniaus universiteto reikalus. Su juo buvome supažindintos pas Vincą Mykolaitį-Putiną, kai jis bandė Balį užtarti. Jo adresas taip pat buvo pasiekiamas. Visiems trims parašėme laiškus ir laukėm atsakymo (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, Atminties archeologija, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 139–140).

[2] „Darbas ligoninėj vis sunkėjo. Trūko pagalbos, reikėjo ištisą dieną tekinom bėginėti po palatas. Vis dažniau miestą drebino bombos, o mūsų bunkerį apšviesdavo tik kelios žvakės. Netoliese, Peenemundėje, juk buvo svarbiausias vokiečių ginklas „Fau-1“, o paskui ir „Fau-2“, kurio jie laukė dar Lietuvoj, o dabar tas raketas naikino bombonešiai iš Vakarų. Skandinami buvo ir laivai, kuriuose žūdavo ne tik vokiečių kariai, bet ir gabenami kaliniai ir net civiliai, vietiniai gyventojai. Kartą atvežė pas mus į bunkerį moterį, ištrauktą iš skęstančio laivo, kuriame žuvo visi keturi jos vaikai. Skausmingo tos moters raudojimo iki šiol negaliu pamiršti…
1944 metų gruodis vis dar nepersiritęs į žiemą. Nuolatinė dargana, šlapdriba, purvas, per kurį kasdien su vienintele batų pora klampojau į darbą. Mudviejų kambariuke, šaltame, nekūrentame, nebuvo kur tų batų išdžiovinti, tad netrukus peršalau, sutino gerklė, pakilo temperatūra. Mano nesveikatą pastebėjusi viršininkė tuoj nusiuntė pas gydytoją. Tas nemirktelėjęs pasakė: „Po kelių dienų išpjausim tavo tonziles.“
Patekau į kariuomenės operacinę. Didžiulė salė, daugybė tysančių kūnų, apie kuriuos zujo balti chalatai. Iš kažkur staiga atsirado lietuvis gydytojas, deja, jo pavardė seniai man išgaravo. Jis drąsino mane, sakė, kad operacija truks keletą minučių, tuoj viskas vėl bus gerai. Netrukus perkėlė mane į kėdę, tarsi į atlošiamą fotelį, pražiodino, suleido skaudžias kaip širšės geluonys adatas ir akiniuotas vokietis, ant karininko uniformos užsigaubęs chalatą, liepė nė necyptelėti. Pamačiau didžiules žnyples, kurios greitai nukirpo tas nelaimingas mano tonziles…
Žinoma, skaudėjo velniškai, nes operavo kaip kareivį, nesicackino kaip su civiliais, gerai jam užmokančiais pacientais. Tuoj perkėlė į palatą, kurioje po narkozės kliedėjo estaitė Mija, šaukdama ir neprisišaukdama savo arklių… Jos operacija buvo sudėtingesnė, ir ji dar ilgai negalėjo atsigauti. Pabudus pasakojo, kad Estijoj gyvenusi žirgyne, turėjusi savo mylimą žirgą, o dabar nežinanti, kas jam nutiko, todėl tokia liūdna ir visai nenorinti pasveikti. Kelias dienas draugavau su Mija, guodžiau ją kiek galėdama, bet jos depresijos negalėjau išsklaidyti. Palikau besiblaškančią, dar nesikeliančią iš lovos. Sausio 11-tą išvežė mane iš ligoninės arklių traukiama „karieta“. Apgyvendino tikram vienuolyne. Ne, ne vienuolyne, o kalėjimo celėje, taip bent įsivaizdavau, nes požemio kambarėlyje buvau viena, užrakinta… Iš tikrųjų tai buvo gailestingųjų seserų bendrabutis. Vienuolė atnešdavo maisto, netarus jokio žodelio padėdavo ant staliuko ir tuoj išnykdavo. Nesijaučiau esanti beviltiškas ligonis, buvo nyku ir nuobodu… Staiga – stebuklas! Atėjo mama su didžiuliu Puškino raštų tomu, deja, rusų kalba. Kadangi alfabetą mokėjau, tai kelias dienas praleidau su Puškinu, kuris teikė man ir džiaugsmą, ir ramybę, užmiršau net savo aplinką.
Praleidau toje celėje septynias dienas, o grįžusi į darbą apsidžiaugiau vėl galinti būti tarp žmonių, tegu ir svetimų mums. Nors jokių medicinos pamokų nebuvau lankiusi, vis dėlto patekau į tikrus ano meto gailestingųjų seserų kursus. Mokė mane ir dar dvi panašias daktarai profesoriai čia pat prie pacientų. Aiškino jie mums ligų istorijas, jų gydymą bei priežiūrą. Kursas buvo nelengvas, kai ką reikėjo užsirašinėti, atsiminti, nes kito vizito metu profesoriai mus tikrino. Bet daugiausiai išmokom per tiesioginį darbą, pasiutusiai greitu tempu. Netrukus įgijau vyriausiosios pasitikėjimą, ir man buvo leista ligonius jau savarankiškai prižiūrėti“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 135–136).

[3] Balys Sruoga ketino žmonai ir dukrai išsiųsti 1944 m. lageryje parašytas komedijas *Lopiniuota pagunda*, *Prančišiuko marškinėliai, Uošvė*, *Dobilėlis penkialapis ir poetinę dramą Pavasario giesmė*. Iš Štuthofo į Greifsvaldą persiųsti kūriniai galėjo pasiekti Berlyne apsistojusį Jurgį Blekaitį, kuris ketino juos studijuoti ir progai pasitaikius pastatyti lietuvių pabėgėliams. Minėti Balio Sruogos kūriniai nebuvo išversti į vokiečių kalbą, todėl negalėjo būti išsiųsti už lagerio ribų. Jie neatitiko ir laiškams keliamų reikalavimų: „Prirašyti buvo galima tiktai viena lakšto pusė, bet kiek joje eilučių sutalpinsi – tai jau tavo reikalas – dešimt ar penkiasdešimt“ (Balys Sruoga, *Dievų miškas, (ser. Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3), redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 280). Baliui Sruogai laiškų pavidalu iš lagerio pavyko išsiųsti tik du vokiečių kalba parašytus straipsnius – „Teatro romantika“ (plačiau žr. 1944-05-28 laiškus) ir „Tikroviškumas vaidybos mene“ (plačiau žr. 1944-06-04 laiškus), kuriuose jis išdėstė teatro estetikos pagrindus.

[4] Balys Sruoga, *Pavasariška giesmė*, [1944], rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5776, l. 1–70r; dar žr. Balys Sruoga, *Pavasario giesmė, in: Balys Sruoga, Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 391–473.

[5] Balys Sruoga, *Apie estetinę ir anestetinę tikrovę (Fragmentas iš įvado į „Estetiką“)*, [1944], rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5758, l. 1–71r; dar žr. Idem, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 8: Literatūros kritika: 1930–1947*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 423–460.

[6] Balys Sruoga, Apie dramaturgijos pradžiodalas, [1944], mašinraštis, in: *BVSNM P7176, l. 1–18r; dar žr. Idem, in: Balys Sruoga, Raštai, t. 8: Literatūros kritika: 1930–1947*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 407–422.

[7] Balys Sruoga, *Uošvė, [1944], rankraštis, in: LLTI BR, f. 1, b. 5725, l. 1–128r–v; dar žr. Idem, in: Balys Sruoga, Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 211–274. Balio Sruogos komedijos *Uošvė* siužetą žr. 1944-09-24 laiško V komentarą.
„Beje, „Uošvės“ fabulą, kaip teatralios fabulos pavyzdį, B. Sruoga atpasakojo savo Štuthofo meto straipsnyje „Apie dramaturgijos pradžiodalas“ (Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 718).
„9. Draminio veikalo dydžio aprėžimas, vaizduojamųjų priemonių negausumas iškelia jame pirmon eilėn veiksnius, susijusius su teatriniais veiksniais. Sakysime, siužeto reikalai. Grynai literatūrinis veikalas siužetu gali nesivaržyti, – tinka jam bet kuris siužetas – mokėk tiktai jį tinkamai išrutulioti. Draminiam gi veikalui toli gražu ne kiekvienas siužetas tinka. Štai, sakysime, žiravai kokiam geram bičiuliui vekselį. O jo, pasirodo, būta ne bičiulio, tik apsukresnio pažįstamo, – atėjus terminui, jis vekselio neišperka. Eini pas jį, prašai vekselį išpirkti, šaukiesi visų šventųjų ir prakeiktųjų, keiki ir aimanuoji, sakaisi pati pabėgsianti ir uošvė numirsianti, jei tau teksią jo vekselis išpirkti, ir jų laidotuvėms lėšų neturėsiąs… Bet tavo bičiulis sukas šiaip ir taip, tave glamonėja ir šukuoja, o vekselio išpirkti vis dėlto nenori. Ką gi, tu jam patrauki delnu per žandą, nusispjauni į jo kepurę, – eini ir pats išperki jo vekselį, kad jis kur degute prilaktų. Va šituo siužetėliu galima parašyti puikus literatūrinis veikaliūkštis, noveliukė kokia ar apysakaitė. Tačiau dramaturgui su šiuo siužetėliu nėra kas veikti. Jam reikia kito. Žiravai tam latrui vekselį, o jis jo neišperka, tu pats tam reikalui pinigų neturi. Tiesa, turėjai šimtuką kitą, bet turėjai ir mergužėlę, kurią rengiesi vesti. Prašai mergužėlės vestuves atidėti, nes vekselis reikia išpirkti, nes jo neišpirkus tave iš tarnybos pavarys, mergužėlė už tavęs neis, jei tarnybos neturėsi, vestuvių gi jinai atidėti nesutinka. O būsimoji uošvė tave net iš namų išveja už tokius darbus. Iš to susigraužimo eini ir išmeti vieną kitą tarnybinę baltosios. Šitaip įsidrąsinęs, nei pats nebežinai, kaip įsilauži į savo bičiulio butą, norėdamas jį sukulti. Bičiulį randi kaip tik su tavo mergužėle saldų vyną begeriančius, na, ir dar šį tą. Tu užsimoji ant bičiulio su šiukšlių dėže, – jis dumia pro langą, išsinešdamas jį su visais rėmais, o tavo mergužėlė klykia aimanuoja. Tu mergužėlę glostai ramini, o už lango tuo tarpu visa vėtra susirinko. Bičiulis, maudamas pro langą, pataikė į t[a]vo buvusią uošvę, kuri vijosi savo lengvabūdę dukrelę, – ėjo jos ieškoti į bičiulio butą. Bičiulis jai papasakoja, kad tu jos dukrelę į jo butą įsiviliojęs, jį nušauti norėjęs, todėl jis šokęs pro langą, o tu ten likęs su dukrele ir galas žino, ką ten daręs. Lango stiklu apkruvinta uošvė rėkia klykia, – iš susijaudinimo tu to viso negirdi, – pasišaukia policiją, įsiveržia į butą ir randa tave, apkabinusį dukrelę, ją beguodžiantį. Uošvė prikiša tau visokių nuodėmių, policija surašo protokolą ir nusigabena į nuovadą. Nuovadoje tau visiškai liūdna, – nutari tu pasikarti. Šiaip taip prisitaisai diržą ant lempos gembės palubėje, užsineri kilpą, paspiri koja kėdę, bet gembė neišlaiko tavo svorio, ištrūksta išplyšta, išplėšdama ir lubų tinką, – tu žnekteli žemėn kaip pelų maišas. Į tavo sukeltą triukšmą atbėga policininkas ir už nedapasikorimą ima tave šukuoti. Tuo tarpu nuovadoje atsirado ir tavo nenusisekusi uošvė, – ji iš tavęs norėjo sužinoti teisybę apie dukrelės santykius su tavo latru bičiuliu, kaip visa atsitiko, ir taip toliau. Uošvė beklausinėdama tau papasakoja, kad jos vėjavaikė dukrelė už tavo akių jau seniai buvo susičiulbėjusi su tavo bičiuliu ir kad jisai visą istoriją su tuo prakeiktu vekseliu tyčia sukombinavo, norėdamas tave suėsti. Tavo nusiminimui ir pasipiktinimui nėra ribų. Žlembi tu gailiomis ašaromis, trokšdamas keršto. Nenusisekusiai uošvei tavęs pagailsta. Ir ji, ką gi, dar apyjaunė moteris, našlė, gyventi trokštanti ir pajėgianti… Žodis po žodžio, paglostymas po paglostymo. Iš kur žmogus gali žinoti, ar ji begaus geresnį už tave? O tau absoliučiai vis tiek, bet tik būtų atkeršyta… Žodis po žodžio, paglostymas po paglostymo, ir čia seka glėbys ir pasibučiavimas, kuris, deja, kiek per ilgai užtrunka. Tuo tarpu grįžta policininkas pranešti, kad vizito laikas jau baigėsi, – ir randa judu besibučiuojančius. Nenusisekusi uošvė buvo patyrusi moteris, ji policininkui praneša, kad tu esi jos sužadėtinis, ir judu galite bučiuotis kaip tinkami. Abejingai šyptelėjęs policininkas praneša, kad nuovadoje esąs kaip tyčia kunigas, užėjęs Nekaltų bernelių draugijos susirinkimo reikalu, – jis galįs jus ir sutuokti, jeigu jau jums toks skubus reikalas bučiuotis. Kol ten pasaulyje absoliučiai vis tiek, kas vyksta, nenusisekusi uošvė naudojasi proga, prašo pašaukti kunigą, kuris paima užsakus, avansu duoda jiems palaiminimą, ir netikėta sužadėtinė, persikorusi tavo parankėje, išsiveda tave policijos linksmybei iš nuovados, – nusitempia tave stačiai į savo namus…“ (Balys Sruoga, „Apie dramaturgijos pradžiodalas“, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 8: Literatūros kritika: 1930–1947*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 414–416).

[8] Balys Sruoga, Lopiniuota pagunda, [1944], rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 5, l. 1r, 2–52r–v, 53r (dar žr. Balys Sruoga, *Pagunda*, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 367–389); Balys Sruoga, *Prančiškiuko marškinėliai, [1944], rankraštis, in: LLTI BR*, f. 1, b. 5723, l. 2–39r (dar žr. Idem, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 345–365). Balio Sruogos vienaveiksmių komedijų *Lopiniuota pagunda ir Prančiškiuko marškinėliai* siužetą žr. 1944-09-24 laiško IV komentarą.

[9] Balys Sruoga, Dobilėlis penkialapis, [1944], rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5777, l. 1–157r–v; dar žr. Idem, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 275–344. Balio Sruogos daugiaveiksmės komedijos *Dobilėlis penkialapis* siužetą žr. 1944-09-24 laiško V komentarą.
Taikliai apibūdinta Balio Sruogos komedijų, parašytų Štuthofe, žanrinė, teminė, specifika, kontekstas: „Keturios Štuthofo lageryje sukurtos B. Sruogos komedijos – „Uošvė“, „Prančišiuko marškinėliai“, „Pagunda“, „Dobilėlis penkialapis“, kaip ir lyrinė drama „Pavasario giesmė“, – ne vien literatūros faktas, bet ir psichologinė iškrova žmogaus, priversto gyventi nenatūralų, siaubo ir kasdieninio žūties pavojaus kupiną kalinio gyvenimą, gynimasis nuo gniuždančios aplinkos poveikio, noras bent kiek atsiplėšti nuo tikrovės, persikelti į fantazijos sritį. Juoko pasaulis, ko gero, labiausiai tiko šiam uždaviniui, o farsinis to juoko pobūdis lygia greta galėjo priklausyti tiek nuo rašytojo prigimties, tiek ir nuo koncentracijos stovyklos aplinkos, – čia nebeliko vietos subtilybėms, o žmonių santykiai nuolat atsisukdavo šiurkščiąja puse. Veikė, matyt, ir lietuvių komedijos tradicija, šiuo atveju einanti nuo P. Vaičiūno kūrybos, A. Griciaus „Palangos“, S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Vilos puošmenos“, A. Domanto-Sakalausko „Pūkio pinigų“, A. Gustaičio „slogučių“ ir kitų 1930– 1940 m. šio žanro kūrinių, kuriuose visuomenės gyvenimo aktualijos, miesčioniškumo apraiškos pateikiamos ne tiek per charakterius, kiek per komiškas padėtis, demonstruojant nusistovėjusius papročių ir žmonių elgesio momentus.
Su šio tipo dramaturgija B. Sruogą pirmiausia sieja pasirinkta vaizduoti medžiaga ir tipažas. Tiesa, konkrečiomis tuometinio visuomeninio gyvenimo realijomis pagrįsti tik „Prančišiuko marškinėliai“, kurių turinį sudaro balaganinis politinio gyvenimo epizodas“ 1935 m. „vartais“ pasidabinęs provincijos miestelis, jo šulai (valsčiaus viršaitis ir raštininkas, nuovados viršininkas, klebonas, partijų ir sąjungų vadai etc.) laukia atvažiuojant „paties“ ekscelencijos, repetuoja jo sutikimą, o šiam praūžus pro šalį, susikimba dėl ekscelencijai skirto alaus ir torto. Kiti kūrinėliai neturi tokio tiesioginio visuomeninių aktualijų podirvio, nors jų veiksmo laikas nusakytas ne mažiau tiksliai: „Pagundos“ – 1925 m., „Uošvės“ ir „Dobilėlio penkialapio“ – 1934 m. Čia centrinę vietą užima pasipiršimų ir vedybų peripetijos, meilės kančios ir sandėriai. Tačiau visuomeninio „atpažinimo“ momentas glūdi ir šiuose kūriniuose, jų veikėjų galerijoje. Kaip ir A. Griciaus, S. Čiurlionienės-Kymantaitės ar P. Vaičiūno komedijose, ją sudaro nuobodžiaujančios poniutės ir panelės, šalia jų besisukantys įvairaus plauko ir rango valdininkėliai, amžini studentai, davatkos, „amerikonais“ apsimetę apgavikai ir pan. Visus juos valdo turto aistra, jie sprogte sprogsta nuo tuščių ambicijų ir miesčioniško pasipūtimo, artėdami šiomis „dorybėmis“ prie karikatūros ar net grotesko. Dramaturgas atvirai demonstruoja jų buities balaganiškumą, dvasinį skurdą ir proto ribotumą, pridengdamas savo ironiją, pasak J. Lankučio, farso situacijomis ir bufonadinio tipo išdaigomis. Ypač jų daug „Uošvėje“, kur nuoseklesnė buitinės komedijos stilistika (mylimųjų slapti bučiniai, užklupimas „nusikaltimo vietoj“) netrukus pereina į atvirą farsinių elementų kaskadą su qui pro quo scenomis, vaikymusi, alpimais, laistymusi vandeniu, isterija, šokimais pro langą, policijos pasirodymu ir laiminga pabaiga, kurioje beveik visos komedijos moterys susiranda trokštamus partnerius ir su jais čia pat susižieduoja. Visa tai dar sustiprina gyvas, spalvingas dialogas, kur dramaturgas nesivaržo pavartoti šmaikštesnės leksikos, specifinių sakinio intonacijų, netikėtų „grynai sruogiškų“ palyginimų ir metaforų, ypač meilės ir barnių scenose. Daugeliu atvejų tai išorinis, išviršine dinamika paremtas, kai kada primityvokas komizmas, demonstruojąs B. Sruogos būdo vitališkumą ir tik atskiruose kūriniuose („Dobilėlis penkialapis“) įgaunąs subtilesnio charakterių bei situacijų komizmo. Todėl suprantama, kad apie šiuos kūrinėlius atsiliepiama paprastai kaip apie gana paviršutiniškus, antraeilius, nė iš tolo neprilygstančius geresniosioms B. Sruogos dramoms. Didesnių iliuzijų dėl jų neturėjo ir pats dramaturgas, nors ir sukūrė po keletą redakcijų, net galvojo apie persiuntimą į Lietuvą ir apie pastatymą karo meto teatre, o vėliau, grįžęs į Lietuvą, galutinai sutvarkė ir perrašė“ (Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: *Ibid*., p. 717–718).

[10] Balys Sruoga ir anksčiau, dar iki santuokos su Vanda Daugirdaite, rašytuose laiškuose mėgo pabrėžti materialiai užtikrinto gyvenimo ateityje argumentą: „Gyvenimo pradžiai reikia šiek tiek turėti gal ir lėšų“ (Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, 1923-12-17, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 17, kn. 1: Laiškai Vandai Daugirdaitei, 1919–1924, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 406); „Šį semestrą aš manau daugiau pasidarbuot, kad užsidirbt pinigų, tai yra vieną likusį mėnesį. O padaryt manau šit ką. Dabar „Naujienoms“ rašau didelį straipsnį apie Tairovo teatrą (tuojau apie tai rašysiu ir į „Gaires“), paskui „Naujienoms“ parašysiu dar straipsnį apie „Fuchso procesą“, išversiu į lietuvių kalbą disertaciją, išversiu nužymėtas Gobineau apysakas („Paną“ šiomis dienomis jau pasiųsiu į Ameriką), „Atspindžiams“ parašysiu apie „Kalnų džiaugsmą“ ir kai kuriuos smulkius einamuosius straipsnius. Tokiu būdu susidarys mums pakankamai kapitalo. Rezerve turiu šiek tiek dolerių (apie 60–70), parduotą „Rytui“ eilių knygą, už kurią gausiu, nežinau kiek, bet maždaug 100–150–200 dol., ilgas eiles „Gairėms“ (apie 5–8 dol.), keletą straipsnių „Skaitymams“ (10–15–25 dol.) ir dar kai kuriuos mažmožius. Tai manau, kad rudens semestrui susidarys lėšų pakankamai, ir visoms „iškilmėms“, jeigu visą žiemos semestrą mes ir nieko nedarytumėm“ (Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Berlyną, iki 1923-05-26, in: *Ibid*., p. 343–344); „O Lietuvon parvažiavęs – aš gausiu sutvarkyti lietuvių kalba mano rašinį apie dainas ir jis parduoti nebus sunku. Iš jo gausiu lėšų atlikti iškilmėms ir persigabenti į Klaipėdą. Vis tik jis turėtų duoti apie 60– 100 dolerių – tam reikalui pilnai užtektų. O Klaipėdoj mes turim rezervą – 2400 litų už mano knygą. Aš darau visas pastangas, kad šio rezervo iki mūsų persikėlimui nepajudinti“ (Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, 1923-12-30, in: *op. cit*., p. 416); „Žiedams pirkti – aš, manau, suvartosiu honorarą arba už Novalisą, arba už Gobineau apysaką, kurią pasiunčiau „Klaipėdos žinioms“. Be to, paaiškėjo reikalas su Rösslerio vertimu „Batas“, kurį, berods, tikrai pavyks parduoti, nors gausiu už tai ne ką labai, nes pusę honoraro turiu atiduoti autoriui. Be to, „Naujienos“ man turi dar bent porą čekių atsiųsti – manau, tai sieks apie 100 dol. Paskui dar pas Stikliorių guli rezerve 240 dol. Pagaliau parašiau ultimatumą Gugiui dėl „Pano“: arba kad parduotų, arba kad rankraštį grąžintų, kas gal būtų dabar galima ir Kaune parduoti. Be to, dar mano raštas „Dainų pradmenos“ duos 100–150 dol. Tokiu būdu pradžiai pinigų turėsime pakankamai. Tiktai dabar jie yra nesurankioti, ir aš tau dabar negaliu atsiųsti, kad tu galėtum ką pasitaisyti. Bet juk vis viena – dabar ar paskui. Tik iš tėvo tu neprašinėk – apsieisime ir išsiversime. Nėr ko čia dabar labai rūpintis ir nusiminti. Būtų geriau, kad iš jo nieko neimtum, by tik jis pamokslų nesakytų – tegu geriau daržinę stato, by tik nesirūpintų apie mūsų padėtį ir gyvenimą: jei sveikas būsiu – nepražūsim, o šiaip juk ir dvaras gali sudegti“ (Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, 1924-01-13, in: *op. cit*., p. 421).

[11] Elzbieta Kardelienė (1900–1999), dainininkė, 1930–1944 m. Valstybės teatro solistė. 1944 m. priverstinė išeivė į Vakarus. 1944 m. viena Detmoldo Lietuvių tremtinių operos organizatorių ir solisčių.

[12] Brigita Vaitkevičiūtė, priverstinė išeivė iš Lietuvos, 1944 m. gyveno Berlyne.

[13] Vladimiras Šilkarskis (1884–1960), filosofas. 1924–1940 m. VDU graikų kalbos ir literatūros dėstytojas, profesorius. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. 1944 m. gyvendamas Bonoje, siuntiniais gelbėjo Baliui Sruogai sveikatą Štuthofe, materialiai rėmė rašytojo šeimą Greifsvalde. Keturis išlikusius Balio Sruogos laiškus Vladimirui Šilkarskiui žr. 1944-09-24 laiško II, XXIII komentarus. Vladimiro Šilkarskio laiškus Baliui Sruogai žr. 1944-09-24 laiško II komentarą, 1944-10-29 laiško VI komentarą.

[14] Marija Krasauskaitė (1902–1981), istorikė, Sruogų šeimos bičiulė. 1939–1941 m. Vilniaus VI gimnazijos direktorė. 1941–1944 m. Švietimo valdybos darbuotoja. 1944 m. priverstinė išeivė į Vokietiją. Tris išlikusius Balio Sruogos laiškus Marijai Krasauskaitei žr. 1944-09-24 laiško X komentarą.

[15] Jonas Puzinas (1905–1978), archeologas. 1944 m. liepos mėn. 3 d. pasitraukė į Vakarus. 1944 m. gyveno Greifsvalde.

[16] Vincas Maciūnas (1909–2003), literatūrologas, VDU HMF absolventas, nuo 1935 m. VDU, nuo 1940 m. VU dėstytojas, nuo 1942 m. VU bibliotekos direktorius. Nuo 1944 m. priverstinis išeivis iš Lietuvos. 1944 m. su žmona glaudėsi Greifsvalde.

[17] „Prie Balio laiško, rašyto turbūt 1944 m. XII. 3 d. (pašto štampas voke 1944. XII. 6) buvo išvirkščioje voko pusėje Balio ranka skubotai parašytas toks tekstas:

Dienraštis „Ateitis“
Berlin, SW 68, Alexandrinenstr. 110
Ruf 1755 31 Ap.
Nr.

Berlin, 1945. I. 20

Įsakymas kelionei

Šiuo pažymima, kad ponia Vanda Sruogienė ir Dalia Sruogaitė yra lietuvės tarnautojos aukščiau pažymėto laikraščio, kurs randasi žinioje Reicho ministerio okupuotoms Rytų sritims. Joms įsakyta vykti iš Berlyno į Greifsvaldą nuo gruodžio 20 iki sausio 25 dienos. Jos yra įpareigotos surinkti medžiagą apie lietuvių darbininkų gyvenimą Greifsvalde ir parašyti straipsnį mūsų laikraščiui.
Šis įsakymas galioja iki sausio 25 dienos.
/ valdininko parašas /

Deja, tą tekstą pamačiau daug vėliau. Bet ko Balys tikėjosi pasiekti tuo raštu – niekam iš mūsų nebuvo aišku. Aplankyt jį Stutthofe? Viename iš savo laiškų jis rašė to visai nenorėjęs, nes trumpas pasimatymas prie gestapininkų būtų jam nepakeliamai sunkus. Ir be labai aukštos protekcijos patekti į Stutthofą iš viso buvo neįmanoma…“ (Vandos Sruogienės pastaba).